Ut Christus ecclesiam suam... redigat in concordiam piam et perpetuam

Egyháztörténeti Szemle

A TARTALOMBÓL:

Hegyi Ádám
A gályarab lelkészek bejegyzései Johann Heinrich Fries (1639-1718) albumában

Marosi István
Görög katolikusok Bereg vármegye Tiszaháti járásában

Csepregi András
Vallási identitás és demokratikus politika-történet, tematika, párbeszéd

tizenegyedik évfolyam
első szám

Anno Domini
MMX

Görög katolikusok Bereg vármegye Tiszaháti járásában

Marosi István

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetének egyik legjelentősebb része a „hosszú 19. század"-ra tehető. Szinte teljesen végigkíséri azt. Az egyházmegyét ugyanis 1771-ben állítják fel, s az Eperjesi Egyházmegye 1823-as és a Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-es felállításával egy-egy rész leválik belőle, s elnyeri a ma is létező területét. A Hajdúdorogi Egyházmegye a Munkácsi Egyházmegyéből való kiválása után röviddel külön országba kerül. S a második világháború előtti rövid ideig tartó visszacsatolást leszámítva az utóbbi közel száz évben különböző országokban élt az addig egy tömbben csoportosuló görög katolikusság az Észak-keleti Felvidéken.

Gyakorlatilag Bereg vármegye is a trianoni döntéssel szakad ketté. Magyarországon a Csonka-Bereggel jelzett térség, a jelenlegi Ukrajnában pedig a Beregszászi járással jelölt terület mutatja ennek a történelmi egységnek a tényét. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Trianon előtti Magyarországon a Bereg vármegye elnevezésű közigazgatási egység lényegesen nagyobb volt, mint a jelenlegi Beregszászi járás.

Munkánkban egy olyan közigazgatási egység, a Tiszaháti járás görög katolikusságával foglalkozunk, amelyet ilyen címszó alatt nehezen lehetne megtalálni a lexikonokban. A régen használt „Beregszászi Esperesi Kerület" jelző sem vonatkozhat rá kizárólagosan, mert abba nemcsak magyar görög katolikusok tartoztak. Nyugodtan mondhatjuk, hogy Bereg vármegyében volt egy sziget, amelyet a megye déli részén lehetett megtalálni, s északkeletről a ruszin görög katolikusok, a többi éghajlati tájegység felől pedig a túlnyomó többségben homogén református (helyenként római katolikus) falvak vették körül. A tiszaháti járásban tehát többnyire a Bereg vármegyei görög katolikusok voltak megtalálhatóak.

A kárpátaljai magyar görög katolikusság egy jelentős részét jelenleg is kitevő egyházközségek csoportja soha nem vált el a Munkácsi Egyházmegyétől. Hogy miért alakította ezt így a történelem, hosszú kutatások után talán magyarázható lesz. Munkánkban az a célunk, hogy általánosan meghatározzuk a Trianoni döntés idejére templommal és egyházi iskolával rendelkező, jelenleg is a Beregszászi Magyar Görög Katolikus Esperesi Kerület keretei közé tartozó egyházközségek (Beregszász, Tisza(Bereg)csoma, Makkosjánosi, Nagybégány, Balazsér, Mezőhomok-Beregdéda, Beregdaróc, Kovászó) elhelyezkedését, identitását, szellemiségét.

A helységnévtárak, levéltári- és egyházi összeírások (schematizmusok) adatait használjuk fel munkánkhoz. Ezek közül előbbi az adott korra vonatkozóan az interneten is olvasható. Két utóbbi adatai azonban még nem lettek publikálva. Ezen forrásoknak a fé-

nyében igyekszünk célunkat elérni. Az adatokat a szemléletesség érdekében diagramokban összegezzük.

Bereg vármegye földrajzi elhelyezkedése, jellegzetességei

Bereg és Ung vármegye földrajzilag egységnek tekinthető annak ellenére, hogy a két vármegye két különböző központtal rendelkezett az idők folyamán. Mindkettő az ősi vármegyék közé sorolható. A földrajzi hasonlóság nyilvánvaló, hiszen mindkettőnek van két egymástól jól elválasztható területe, melyet Ungban a Vinna–Tiba–Nevicke–Rákos (itt érünk be Beregbe) vonal szel ketté, Beregben pedig a Rákos–Munkács–Ilosva–Bilke vonal teszi meg ugyanezt. Ettől a vonaltól délnyugatra sík vidék, északkeletre hegyvidék terül el.

A vizsgált időszakkal bezáródó korszakig Bereg vármegyében a megyeterület fele esett az alföldi részre. Érdekesség, hogy az 1330-as évek előtt a síkságon (alföldi részen) mintegy 80 település volt, míg a hegyek között ugyanekkora területen mindössze hat (Kölcsény, Szentmiklós, Szolyva, Baranka, Kusnica és Verecke).[1] Ezek a települések többnyire szláv eredetűek voltak, s ezek a középkori okmányokban szereplő neveik alapján jól kimutathatóak, illetve szláv személynévre való utalásuk megtalálható. A középkor idején több ízben is megvalósuló rutén (ruszin, ruthen)[2] telepítés is hozott erre a vidékre szlávokat. A 14. században Beregben is elindult rutén telepítés, melynek fontos átjárója a 14-18. századi népmozgások vonatkozásában a Kárpátok hegyein az Orosz Kapu, vagy ismertebb nevén a Vereckei-hágó.[3] Az Orosz Kapu megnevezésnél egy pillanatra érdemes megállni, hogy megjegyezzük, ha nem is volt a Kárpát-medence és a Kárpátok hegyvonulatának része teljesen mentes a szláv-ruszin népességtől, a középkor markánsan elkülönítette egymástól a két népet (ti. a magyar és a szláv népcsoportokat). Beregben a betelepítés a 14. század első felét követően felerősödött. A 15. században több falvat is létrehoztak a hegyvidéki térségben. (1430: Holubina, Nepolna; 1440: Duszona, Martinka; 1465: Szuszló; 1484: Bobuviha, Vizsnice.)

A rutének egyedül Beregben hoztak létre bizonyos fokú önálló szervezeteket román mintára. Ekkor alakulnak ki a kenéz és a vajda tisztségek a térségben. Ez az alsó szintű igazságszolgáltatás eszköze

---

[1] Vö.: KRISTÓ GYULA: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003. 101. p.

[2] A ruszin (ruthen, rutén) — népnevet többféleképpen használják a szakirodalomban. A terminológia a történelmi hagyományban, az egyes korokban különbféleképpen fejlődött, illetve alakult. A latinból, vagy szlávból való átírás alapján meghonosodott elnevezések mind az elmúlt, mind pedig a jelenlegi időben is eltérően használatosak. Jelenlegi munkánkban nem célunk ezeknek a nyelvtörténeti elemzése. A ma általánosan használt *ruszin* kifejezést tartjuk munkánkban mérvadónak. Azokon a helyeken azonban, ahol (akár szó szerint, akár utalással) a forrásokból idézünk, az idézett forrás terminológiáját használjuk.

[3] Vö.: KRISTÓ GYULA: Uo.

volt, de nem alakult ki az egész ruténságot átfogó intézményrendszer. A kenéz, és a kiváltságosabb soltész tisztség kialakulása után elsősorban a szervezési feladatok ellátásában volt jelentős tényező. Béla király ugyanis rájuk bízza a tatárjárás után elnéptelenedett vidék betelepítését, illetve a megmaradt csoportok összegyűjtését. Elvégzett munkáik miatt ezek a családok kiváltságosak lettek és örökölhetővé vált tisztségük.[4] A két nép találkozása hozta létre azt a helyzetet, hogy a rutén és a vlach (oláh) népet gyakran összemossák. Valószínűleg a területi egymásmellettiség, az egyházi szertartás rendszere és az alapszintű közigazgatási rendszer egyezése miatt. De lehetséges ez azért is, mert a rutének élére vlach vezetők álltak, s ők irányították a betelepítést.[5] Később az unió vállalása asszimilációt eredményezett, ami egyet jelentett az eredeti vlach jogú életmódról a földművelő életmódra való áttéréssel. Ez pedig feltételezi egy jelentős számú magyar nyelvű mag jelenlétét.[6]

Bereg vármegye ősi szláv lakosságára utal a helységnevek szláv eredete is: Galgó, Tarpa, Csaroda, Szernye stb., ezeken a településeken a honfoglalás után is 150-200 évig szlávul beszélhettek, majd a kétnyelvűség után elmagyarosodtak.[7] A ruténok első csoportja a 11. században, majd a 13. századtól kezdve szivárogott át Galíciából Máramaros, Bereg, Ung és Zemplén megyék gyéren lakott hegyes vidékeire. Első betelepítésükről egy 1326-ban kelt oklevélben olvasunk, egy Kálmán király által betelepített rutén csoportról.[8] A mai történelemfelfogás szerint a ruszinok a 13. századtól kezdtek betelepedni, annak ellenére, hogy a szláv kontinuitást vallók azt mondják, hogy a honfoglaló magyarok „rutén hercegséget" találtak ezen a területen.[9] A Ruszból betelepülők hozták magukkal a „Rutenus" elnevezést, ami az érkezés helyének és az érkezők etnikumának latinosított változata. A magyar nyelvben a nép neve a rutén és ruszin változatban terjedt el, s idővel jelentéstartalma megváltozott.[10] Már nem az érkezés helyét, hanem a nemzetiséget kezdte jelenteni.

---

4 Vö.: LEHOCZKY TIVADAR: Bereg vármegye. Bp.-Beregszász, 1996. 200kk.

5 Uo.

6 SASVÁRI LÁSZLÓ: Ortodox és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18-19. században. In: a miskolci Herman Ottó Múzeum kiadványai, XV. Miskolc, 1984. 146-147. p.

7 Vö.: GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963-1998. 539-549. p.

8 KISZELY ISTVÁN: A magyar nép őstörténete.
[Online: http://istvandr.kiszely.hu/ostortenet – 2009. november.]

9 Vö.: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Elég volt az álomból? – Kárpátalja és a ruszinok. In: *Rubicon*, 1990. 5. sz.

10 Vö.: FONT MÁRTA: Házasságok és hadjáratok – Keleti szláv–magyar kapcsolatok a középkorban. In: *Rubicon*, 1999. 3. sz. 87. p. Az elnevezésre vonatkozó elemzést lásd még: New Advent
Online: www.newadvent.org/ruthenians – 2009. július.

A népesség meghatározásakor a tisztánlátás és a teljesség érdekében lényeges számunkra, hogy az Északkeleti Felvidékről, mint területi egységről beszéljünk. Miután nagy térségben, nem vármegyéhez kötve helyezkedett el a ruszin nemzetiségű lakosság, nem beszélhetünk kiemelten Bereg vármegyéről, illetve Bereg vármegyei ruszinságról, csak az egész térség részeként. A ruszin homogenitást és a galíciai térséggel való kapcsolatot jól mutatja a nemzetiségek elhelyezkedésének ténye, miszerint a Kárpátok galíciai oldalán lévő szláv lakosság a Kárpátok kárpát-medencei oldalán élőkkel nyelvi és kulturális egységet képez. A kulturális hatásként felhozhatjuk tényként, hogy a ruszinok által használt fatemplomok, melyek közül még ma is áll néhány a Kárpátok vidékén, építészeti, fafaragási és festészeti szempontból is összefonódik a galíciai térség művészetével. Sokszor Galíciában készültek, s csak a helyszínen rakták őket össze.[11] Ez a tény is bizonyítja a kulturális és vallási egységet, mely utóbbi nagyrészt a nemzetiségi, irodalmi és nyelvi sajátosságok hordozója is volt az adott időszakban.

Ezen a vallási, s hozzá kapcsolódó építészeti hatások jelzik, hogy a Kárpátok medencéjének ebben a térségében a szlávok, ruszinok nem voltak jelen, hanem betelepítés, beszivárgás folytán érkeztek ide. Ezt bizonyítja továbbá a szertartásrendszerük megmaradása is. Nyilvánvaló tény számunkra, hogy a Szent István-i egyházszervezés olyan dominánsan és határozottan történt, hogy ellenmondást nem tűrően felszámolt minden nem a latin egyházhoz kapcsolható kötődést. A megkezdődött bizánci hittérítés teljesen elsorvadt akkor, mikor István egyértelműsítette a Rómához való hűséget és megalkotta az egyházszervezetet. Magyarországon Árpád-házi királyaink idején csak nyugati egyházszervezet alakul ki. A görög szertartásúakat is a latin püspökségek alá sorolják be. István és László királyaink korában tehát nem volt még kötődés a Kárpátok északi oldalával, Galíciával. Ha figyelembe vesszük, hogy a magyartól keletre lévő orosz nép, s az északra lévő lengyel nem sokkal korábban, vagy azonos időszakban vette fel a kereszténységet, arra következtethetünk, hogy az adott népek alakuló keresztény egyházszervezete még nem gyakorolhattak hatást Magyarország egyházszervezetének kialakulására. Az orosz kereszténység bizánci, a lengyel latin szertartás szerint alakítja az egyházszervezetét. A Szent László korában tartott, 1092. évi szabolcsi zsinat határozatai közül is több azt tükrözi, hogy még erős a korai magyar államban a bizánci hagyomány, s a magyarok közül még voltak, akik a „görög vallásbeli szokásokat"

[11] Vö.: THALER TAMÁS – ZSIDI VILMOS: Kárpátalja és Észak-Partium. (Barangolás a fatornyos templomok hazájában.) Bp., 2007. (továbbiakban: THALER-ZSIDI, 2007.) 20kk. Fontos munka a történelmi Magyarország és a Kárpát-vidék görög katolikus egyházművészete szempontjából, mely a bizánci szertartásuk Magyarországon való megjelenésén túl a 15. századtól elemzi bőséges prezentációval a művészeti kapcsolatokat. Ld.: PUSKÁS BERNADETT: A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás. Nyíregyháza, 2008.

követtek.[12] Jelentős egyháztörténészek, mint például Pirigyi István szerint azonban ez nem jelenti azt, hogy a bizánci szertartásúak lettek volna többségben Magyarországon.[13] Sokkal inkább az volt Szent László királynak a szándéka, hogy Magyarország presztízsét emelje a keresztény Nyugaton. Ennek egyik része a kereszténység terjesztőinek a szentté avatása (Szent István, Szent Imre, Szent Gellért), másik pedig elhatárolódás a bizánci kereszténységtől, s nyílt felvállalása a nyugati hitnek.

Az a tény, hogy bizánci szertartású püspökség nem jött létre Magyarországon egészen az ungvári unióig (1646), sőt inkább a Mária Terézia általi létrehozott Munkácsi Egyházmegye felállításáig (1770), egyértelműsíti azt, hogy az országban a nyugati kereszténység felülemelkedett és a keleti, bizánci hagyományokat magába olvasztotta. Mindez pedig azt bizonyítja, hogy azok a keleti keresztények, akik Magyarországon a középkor végén megjelentek, kívülről jöttek a térségbe népmozgás következtében. Galíciából a ruszinok, Havasalföld felől a románok, a Balkán irányából a szerbek és görögök.

A Kassa–Eperjes–Ungvár–Munkács–Huszt–Máramaros vonal környékéig beszivárgott szláv lakosság jelenléte bizonyítja, hogy a ruszinok és a keleti szertartásúak nyugati hierarchia kiépítése után érkezhettek az előbb említett tények összevetése miatt.

Fontos lehet számunkra az a tény is, hogy az árpád-kori időből csak bizánci-görög hagyományra épülő kolostorokról tudunk, nem pedig egyházszervezetről. Nehéz lenne elképzelni, hogy a Kijevi Rusz megkeresztelkedésével egy időben elterjedt keresztény egyházszervezet és kolostori hálózat működhetett volna az orosz területeken. Mégpedig olyan tekintélyű, amely egy szomszédos ország teljesen más hagyomány szerint alakuló egyházára képes lett volna hatást gyakorolni. A keleti kereszténység sajátos vonása pedig, hogy a nép-nemzeti hagyományokat a liturgikus nyelv használatában megjeleníti. Európában a reformáció hozott újdonságot ezen a téren, de a keleti világban ez egyértelmű volt. Vegyük példaként a liturgikus nyelvhasználatot. A bizánci térítők által megkeresztelt népek nem végezték szertartásaikat görög nyelven, szemben a római egyház latin liturgikus nyelvével. Ha tehát a térségben jelen volt a nem latin nyelvű keleti kereszténység, (térségünkben a ruszin nyelvű, Magyarország egyéb területein említhetjük a szerbeket és a románokat is) azok későbbi időben jöhettek a térségbe. Több száz éven keresztül egyházszervezet nélkül nehezen elképzelhető bizánci kereszténység megmaradása. A nyelvi-nemzeti többszínűség (román, szerb, ruszin) is azt mutatja, hogy nem homogén egységként vannak jelen, hanem a már említett népmozgások következtében.

---

[12] Budai Ésaiás: Magyarország históriája. I. köt. Pest, 1883. 117-118. p.

[13] Szent László törvényeiben a papi nősülést és a böjti fegyelmet tárgyalják. Ebben az időben már csak a bizánci egyház maradványai vannak meg Magyarországon. Ezzel a zsinattal lett visszaszorítva a görög szertartás.

A honfoglalás-kori szláv őslakosság vallásának a megállapítása és meghatározása nehéz feladat. Egymásnak ellentmondó (sok esetben ideológiai és nemzeti érzésektől fűtött) publikációk születnek. Istenhitükről azonban az biztosan elmondható, hogy nem voltak keresztények, hiszen a szlávok megkeresztelkedése 988-ban történt és Vlagyimir nagyfejedelem (980-1015) nevéhez fűződik. Éppen ezért a magyar honfoglalás-kori szláv lakosság minden bizonnyal pogány istenhitet vallott.[14] Nem szeretnénk eltérni a témánktól, csak érvelni szeretnénk amellett, hogy az Északkeleti Kárpátok vidékén a 14-18. században jelenlévő bizánci szertartású lakosság nagy valószínűséggel nem azonos azzal a szláv népességgel, melyet a honfoglaláskor találnak a magyarok a Kárpát-medencében.

Munkánk szempontjából az a tény a fontos, hogy a Vereckei-hágó, vagy régi nevén Orosz-kapu arra utal, hogy a Galíciából érkező lakosság később, a középkorban jelent meg a térségben, magával hozva saját vallását, bizonyos kezdetleges egyházszervezetét. Ennek a ruszin beszivárgásnak az egyik színtere az általunk vizsgált Bereg vármegye, amely ennek a megnevezett útvonal mentén feküdt. A tatárjárás után megindult betelepítés a fentebb említett vonaltól távolabb, egészen a Tisza vonaláig lejöhetett, sőt valószínűleg egész Szabolcs vármegyébe és az Alföldön Kecskemétig jelen voltak szórványosan a beszivárgott ruszin telepesek. A jelenlegi Magyarország, s a trianoni döntéssel elszakadt Felvidék, Kárpátalja és Partium területének jelentős görög katolikussága azonban elmagyarosodott. Egyre nagyobb teret kapott a magyar nemzeti ébredés, a közigazgatási rendszer kialakulása, amely feltételezte a magyar tudatot és elkötelezettséget. Legerőteljesebb megnyilvánulása a 19. század második felében, főleg a kiegyezés utáni időszakban jelentkezik. A ruszin nép őseitől örökölt, az uralkodó nemzet iránti lojalitása vezette a magyar nemzettel való egységre. A 19. századi nemzeti ébredés egyben asszimilációt is kiváltott a térségben. Az elmagyarosodott szláv lakosság a Tokaj–Nyíregyháza–Mátészalka–Szatmárnémeti vonaltól északra, a Kassa–Ungvár–Munkács–Nagyszőlősig terjedő sávra tehető. A 18. század közepén meginduló gazdasági és létszámbeli gyarapodás ez utóbbi vonaltól északra elősegítette a ruszin népesség fejlődését, ami a magyarság jelenlétét ebben a térségben csak a városokban teszi túlnyomó többséggé, a magyar tudattal rendelkező tömbben élő görög katolikusság lejjebb húzódik az Alföld irányába 10-20 kilométerrel.[15] A hegyvidéki térségben kulturálisan és vallásilag megerősödik a szláv népesség. Ebben az időben építik a gótika és barokk stílusjegyeit magukon hordozó fatemplomokat.[16] A szláv hatás a fentebb említett, két vonallal közrefogható térségben is érzékelhető.

[14] A szláv jelenlétről inkább állná meg a helyét az a hipotézis, hogy déli szlávok (fehér horvátok: Бенедек, A. Ш.: Русині, gens fidelissima. Ужгород, 2001. 38-44. ст.) éltek a térségben a honfoglaláskor, akik a 6. században elindult szláv népvándorlással érkeztek a térségbe. Vö. 9. sz. jegyz.

[15] Vö.: Thaler-Zsidi, 2007. 6. p.

[16] Uo.

Gondoljunk csak a jelenlegi Magyarország görög katolikus templomaiban fellelhető ószláv feliratokra. Vagy a fatemplomoknál maradva a szentendrei skanzenben kiállított mándoki fatemplomra, amely ugyanabban az időben épült és ugyanazokat a stílusjegyeket hordozza magán, mint a kárpátaljai fatemplomok. S nem utolsó sorban a 19. században éppen a Tiszaháti térségben is előforduló fatemplomokra, amelyeknek létéről már csak a görög katolikus egyház schematismusaiból tudunk. A munkácsi egyházmegye schematizmusai több alkalommal is jelzik, hogy melyik közösségnek milyen anyagból van a temploma. Ha pedig léteztek fatemplomok, akkor bizonyosan úgy nézhettek ki, mint azok a fatemplomok, amelyek még jelenleg is megvannak Kárpátalja, Partium és Erdély Kárpátokkal szegélyezett térségében. El kell ismerni, hogy régészeti szempontból a tárgy csak átvitten mutatja a tárgyat használó személy nemzetiségét, etnikumát. Egy gondolat elejéig álljunk meg azonban ennek az elvnek a részleges cáfolására. A fatemplomok korával egyidős a református templomok fa mennyezete, melyeken a feliratok magyar nyelven vannak. Az a nép azonban, amely a feliratait (ha analfabéta is) szláv nyelven készítteti, minden bizonnyal anyanyelvként használja azt. Ezért a tárgyak, feliratok, könyvek által bizonyítható szláv szellemi kapcsolatról beszélhetünk az Északkeleti felvidéken. A vizsgált időszak vallási és lelki identitása azonban még lényegesen erőteljesebb, mint manapság.

Esetünkben a keleti szertarás szláv nyelvű népcsoportját vizsgáljuk, amely minden bizonnyal nem a Balkánon keresztül érkezett a Kárpátok gyéren lakott hegyvonulatainak déli lejtőire, hanem nagy valószínűséggel Galícia irányából. (Itt nyer értelmet egyébként a Vereckei-hágó Orosz-kapuként való megnevezése is.) Mintegy azt az útvonalat jelöli, amelyen átjött, átszivárgott az a népcsoport, amely a vallását is hozza, s „orosz vallású" ragadványnévvel került be a köztudatba. Ez a népesség Bereg, Ung, Máramaros, Ugocsa, Sáros, Szepes, Abaúj és Szabolcs vármegyékben telepedik le. Lényegében a Tisza-, Talabor-, Latorca-, Ung-, Bodrog folyó folyásvidékének térségében.

Az északkeleti Felvidék térségében megtelepedő népcsoport a magával hozott vallási és szertartási rendszert tovább gyakorolta, s a bizánci szertartás gyakorlata annyira erős és fontos volt e nép számára, hogy az egyházi unió kapcsán is ragaszkodnak annak megtartásához.[17]

A bizánci szertartás Kárpát-medencébe való betelepedésének kettős irányára illetve esetleges későbbi kapcsolatokra utalhat az is, hogy a magyarországi görög katolikus egyházban végzett szertartások rendjében a gyökerek keresése jelenleg is két liturgikus hagyomány eldöntetlen kérdésének a légkörében mozog. Ez az úgynevezett görög és szláv hagyomány közötti választás kérdését veti fel. Magyar liturgikus szöve-

[17] Vö.: Hodinka Antal és Pirigyi István ide vonatkozó kutatásival és leírásaival: HODINKA ANTAL: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp., 1909.; BENDÁSZ ISTVÁN: A magyarországi görög katolikusok története. I-II. Nyíregyháza, 1990.

gek ugyanis nem keletkeztek, hanem fordításban lettek használatosak.[18] (Bár az is lehetséges, hogy ez a fordítások alapjául szolgáló szertartási könyvek miatt alakult így.) Viszont utalhat arra az állapotra is, hogy a történelmi Magyarország területén élő görög szertartásúak két irányból érkeztek. Egyrészt a Balkánon keresztül, s a szerb és a román nyelvű területeken, illetve azok keveredési körzetében terjedtek el, másrészt Oroszország, illetve Lengyelország felől Galícián keresztül. A betelepülésük irányai, az érvényesülési, elterjedési arányok külön munkát és kutatást igényel.

A tények azt igazolják, hogy a görög katolikusság a történelmi fejlődés folyamán magyar nemzettudatot alakított ki. Ennek eklatáns példája, hogy még mindig lehet olyan öreg emberekkel találkozni a Kárpátok falvaiban, akiknek nem idegen a magyar szó, a magyar kultúra, akik meghatottsággal beszélnek az úgynevezett „magyar világról". A munkácsi egyházmegye papjai között a 19. században és a 19-20. század fordulóján nem volt olyan pap, aki ne beszélt volna magyarul, ne ismerte volna a magyar kultúrát, s azt is ki kell mondanunk, hogy erőteljesen képviselték is azt. Talán itt nyer igazi értelmet Papp Antal püspök válaszlevele a Vallási és Közoktatási Miniszternek, aki 1913. szeptember 13-án kelt levelében kéri a püspököt, hogy preventív módon oktassák a fiatal papokat, hogy a pánszlávizmust elkerülhessék, s meg ne mételyezze a népet. A püspök válasza lényeges és magyarázó számunkra:

> „A munkácsi egyházmegye papságának őseitől örökölt erényei közé tartozik a magyar hazának szeretete. Eme érzést már az anyatejjel szívják magukba, s miután nekünk sem nemzetiségi, sem felekezeti középiskoláink nincsenek, a királyi katolikus és főgimnáziumokban ezek az otthonról vitt érzések még megerősödnek, s egész lényüket áthatják, úgy hogy a magyar kultúra emlőin nevelt, s ezáltal teljesen áthatott ifjak kerülnek a papnevelő intézetünkbe. A felügyeletem alatt működő intézményben a magyar szellem tovább folytatódik, s a magyar egyházirodalmi iskola is működik, amely a magyar egyházirodalmat népszerűsíti."

A püspök továbbá jelzi, hogy pontosan az Oroszországból érkező propaganda az, amely el akarja hitetni, hogy a papság magyar érzelmű. A püspök büszkén jelzi, hogy a sok vádpont közül, melyek papjait éri, egyedül ez igaz.[19] Az Oroszországból érkezett propagandának és

---

[18] Vö.: Dicsérjétek az Úr nevét!, Görög katolikus ima- és énekeskönyv. Nyíregyháza, 1993. 66. p. Ilyen utalások más helyen is előfordulnak, bár ez jelentheti a fordított szövegek eredeti nyelvét is.

[19] Az egész irat ezzel a témával kapcsolatos levelezést tartalmazza. F. 151. Op. 3. Jegy. hr. 523. Az irat az Ungvári Állami Levéltár Beregszászi fiókjában található. E levéltárban őrzi az állam az Munkácsi Egyházmegye teljes iratanyagát az alapítástól kezdve egészen a görög katolikus egyház teljes likvidálásáig (1949). Az iratokhoz nehezen, bürokratikusan lehet csak

schizmamozgalomnak voltak Bereg vármegyében is gócpontjai, mint például Nagylucskán és Bilkén.

Következő mély érzelmű levele Papp Antal püspöknek akkor fogalmazódik meg, amikor a görög katolikus papságot megvádolják azzal, hogy együttműködnek az orosz hadsereggel. Ebbe a vádba belefoglalják a ruszinokat is. Miután a vádak hamisságáról bizonyítás született, Tisza István miniszterelnök felvidéki útja során bocsánatot kér az ártatlanul meggyanúsított ruszin néptől és görög katolikus papságtól. Ekkor születik meg a püspök újabb levele, melyben ott vannak az utalások arra vonatkozóan, milyen mély elkötelezettség élt a ruszin népben és a görög katolikus papságban a magyar haza iránt. 1914-ben írja körlevelében:

> „Örömmel közlöm szeretett papságommal, hogy – amit folyó év október havában XVII. számú körlevelemben jeleztem – ártatlanul maggyanúsított és meghurcolt egyházmegyei papságunk a nagy nyilvánosság előtt a magyar királyi Miniszterelnök úr ő Nagyméltósága részéről az általa f. é. október 30-án hozzám intézett és a hírlapokban is közölt levelében fényes elégtételt nyert [...] A Felvidéken tett látogatásból kitűnik, hogy az orosz betörés területén a görög katolikus papság magatartása kifogástalan hazafiságú... A betörő oroszok terjeszkedésük gátjának tartják a görög katolikus papságot."

Továbbá kifejezi a papság iránti óhaját, hogy a ruszin nép felemelése érdekében végzett magyar kezdeményezések végrehajtásában segítségére lesznek a kormánynak. Jelzi azt is, hogy egyes ruszinok együttműködtek az oroszokkal, de ezzel nem a népet ítéli el, hanem látja az elmaradott szellemi szintet és a félrevezethetőséget. A nép felemelésében nagy feladatot tulajdonítanak a görög katolikus papságnak. A püspök azt is jelzi, hogy „II. Rákóczi Ferenc óta nem hangzott el olyan mély érzelmű s tiszteletteljes levél és kérés, mint Tisza miniszteré".[20] Felhívja a figyelmét a papságnak a munkára, a felvilágosításra, nevelésre a schizma elleni munkára:

> „Szenteljük azért legodaadóbb buzgósággal minden erőnket a gondjainkra bízott nép erkölcsi és kulturális színvonalának felemelésére, hogy katolikus hitét és magyar haza iránt való szeretetét öntudatos meggyőződéssel érleljük benne, hogy itt a Kárpátok alján e nép hűsége ezer éves hazánknak bevehetetlen védővára legyen továbbra is."[21]

---

hozzáférni. Jelen munkában az idézéseknél és utalásoknál követjük az iratmegjelölés ukrajnai levéltári rendszerében használt módját.

[20] Uo.

[21] A levél megtalálható a F. 151. Op. 25. Jegy. hr. 2207 iratban.

A magyar hazának a szeretete és a magyar nemzethez való tartozásnak a tudata nyilvánvaló tény a Munkácsi Egyházmegye papsága számára, így beleértve a Bereg vármegyét is. A püspök egy újabb körleve még inkább alátámasztja és kifejezi ezt az elkötelezett magyar eszmét az egyházmegye, s a benne tömörülő hívősereg részéről. A püspök levele az első világháború után létrejövő Magyarország belső rendjének a megszervezéséhez nyújtandó egyházi segítség kapcsán beszél a nemzettudatról:

„Egyházmegyénk hívei mindenkor hazafias hűséggel küzdöttek hazánk függetlenségéért. Rákóczi ruszin kurucait, Kossuth rutén huszárjait ugyanaz a nemes hazaszeretet lelkesítette, mint a mostani világháború rutén hőseit, kik a harcmezőn és itthon egyaránt meg nem tántoríthatatlanul ragaszkodtak hazájukhoz.
Midőn most Magyarország a világháború rettenetes véráldozatai és szenvedései árán, egy rövid, de annál lelkesebb és mondhatni vértelen politikai újjáalakulás folytán elérte teljes függetlenségét, lehetetlen, hogy híveink őszinte örömmel ne köszöntsék a szabadságnak felvirradó hajnalát.
Meg vagyok róla győződve, hogy híveink mindenütt az ősöktől öröklött hűséggel állanak őrt ennek az új független Magyarországnak az ő vérükkel is megszentelt határain annál is inkább, mert ez a megújhodott demokratikus Magyarország népünk részére is megadja mindazokat a jogokat, melyek az emberi méltóság elismeréséből, s a szabadság, egyenlőség és testvéri szeretet elveiből folynak.
De ez a rohamos átalakulás akkor lesz ránk üdvöt hozó, ha azt az igazság és a szeretet fogja áthatni, ha a kedélyeket az építkezés, nem a rombolás szándéka fogja irányítani.
Bele kell tehát abba vinni az evangélium szellemét és apostoli buzgósággal kell azon dolgoznunk, hogy híveinket a szabadság mámora el ne kábítsa, s ne ragadja oly féktelenségre, mely a haza, az egyház és általában a társadalmi egyensúly érdekeit veszélyezteti.
Felhívom tehát Nagytisztelendőségteket, hogy e nagy fontosságú időben vezessék híveiket szent vallásuk magasztos tanítása és hazafias tradícióink szellemében!"[22]

Bereg vármegyét sem mint politikai járást, sem mint főesperességet nem lehet különválasztani a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyétől. Még annak ellenére sem, hogy az alföldi területei messze esnek a hegyvidéki járásoktól, ahol hangsúlyosabban megjelent a szegénység, az analfabetizmus, a vallási izgatás politikai háttere.[23]

[22] A levél a F. 151. Op. 4. Jegy. hr. 2776-ban található.

[23] A vallási izgatás politikai gyökerét magának a magyar kormánynak sem igazán sikerült lokalizálni. Sejtések és magánnyomozások nyilvánvalóan voltak az ügyben, de nem tudta sikeresen felvenni a harcot sem a felvidéki megyékben, sem pedig a Kárpátaljáról Amerikába származottak körében. A magyar diplomácia sikertelensége mutatkozik meg mindkét irányba, mely-

Bereg vármegye Tiszaháti járása már az alföldi régióhoz tartozott. Mint perifériku s területet a szegénység jelentősen megviselte. De azt meg kell állapítani, hogy a szegénység, a földhiány a Szerednye–Munkács–Tiszaújlak vonaltól délnyugati irányba nem jelentett akkora problémát, mint a vármegye hegyvidéki járásaiban. Ezen a területen két járás (Tiszaháti és Mezőkaszonyi) teljes egészében, egy (a Munkácsi) pedig félig terül el. Ezekben a járásokban a magyar lakosság volt domináns többségben. Ez még akkor is igaz, ha tudatában vagyunk annak, hogy a szinte minden görög katolikus közösségben kétnyelvű (ruszin-magyar) szertartásvégzés volt. Minden bizonnyal egy átmeneti zóna része volt ez a térség, a Hajdúdorog központú magyar liturgikus mozgalom hatósugarába került nyírségi és szabolcsi területek, és a Hegyvidéki tisztán ruszin területek között. Ezekben az egyházközségekben, s a vármegye zömében magyarok lakta járásaiban minden bizonnyal a magyar tudat volt a jellemző a szertartás ószláv nyelve mellett. Így kulturálisan sem került abba a helyzetbe a lakosság, hogy a magyar nemzeti ébredés politikai és gazdasági hatásainak eredményeként idegen testként érezze magát,[24] mint mondjuk a ruszin érezhette.

nek végső következménye az ország szétdarabolása lett Trianonnal bezárólag. Ennek érvei és részletes, dokumentumokkal alátámasztott leírása megtalálható: BOTLIK JÓZSEF: Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. (1646-1997) Bp.-Beregszász, 1997. 135-162., 162-214. p. A skizmamozgalom lefolytatását, történelmi hátterét feldolgozta: GÖNCZI ANDREA: Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. Ungvár-Beregszász, 2008.

[24] A ruszin nemzetnek a magyar társadalomban idegen testként való érzetére jelentős vélemény a következő elemzés: „Történetileg tekintve a felfokozott belső és interregionális (sőt interkontinentális) vándormozgalom első nagy hulláma a XIX. századra, arra az időszakra esett tehát, amely a modern európai nemzet megteremtésének, illetve a nemzet-állam építését célzó erőfeszítéseknek is helyt adott. Mindezen folyamatok egyik döntő mozzanatát – Ernest Gellner tézisét magunkévá téve – abban látjuk, hogy a piaci gazdaság, a polgári társadalom, valamint az alkotmányos-liberális állam triászában kikristályosodó modernitás előfeltételezi, egyszersmind elő is segíti a kulturális egyneműsödést. A folytonos növekedési kényszer, fejti ki Gellner egyik rövidebb írásában, a hagyományok szakadatlan megtagadására, vagyis véget nem érő újításra-megújulásra szorítja mindezen társadalmakat. Az innováció előfeltétele a szüntelen foglalkozási mobilitás [...] Az eltérő munkahelyek közötti mozgás képessége és – esetenként – a más társadalmi pozícióban levő emberekkel történő kommunikálás és együttműködés azt kívánja meg egy ilyen társadalom tagjaitól, hogy képesek legyenek szóban és írásban formális, pontos, kontextustól független módon kommunikálni – más szóval művelt, írástudó, az üzenetek rendezett, normákhoz igazodó előadására képes emberek kell hogy legyenek. [...] A modern társadalom tagjának általános jellemzői: írástudó, mobil, formálisan egyenlő; mindezt áthatja a merőben képlékeny, folytonos, úgymond részeire esett egyenlőtlenség és egy közös homogén kultúra, melyet az írni-olvasni tudás hordoz, és az iskola sajátíttat el." GYÁNI GÁBOR: A vándorlás, mint kulturális jelenség. In: *Demográfia*, 2003. 4. sz. 375-383. p.

Pontosabban fogalmazva a ruszin nemzet, amely a 19. század második felében a pánszláv eszme látókörébe került, s mint támadási felület Magyarországra nézve is veszélyesnek bizonyult.

A 20. század elején kialakult kárpátaljai schizmamozgalom egyértelműen politikai indíttatású volt. A hosszú 19. század második felében a ruszin nemzeti ébredésnek egy olyan kívülről irányított káros eszmerendszere is megfogalmazódik, amelyet nem vallási, hanem politikai érdekek mozgattak. Egyértelműen érzékeli ezt a helyzetet a görög katolikus egyházvezetés is, amely papságával együtt a 19. században a ruszin szellemi felemelkedés egyik legfontosabb pillére volt. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a galíciai behatás az unió óta problémát jelentett. A püspökök bécsi szinódusának (1773) is az egyik legfontosabb megoldandó kérdése volt az egyházi könyvek használata. A könyvek ugyanis szláv nyelvből lettek átalakítva a legszükségesebb változtatásokkal. Viszont soha nem volt belőlük elegendő, így Oroszországból érkezett az utánpótlás (egyéb egyházi irodalommal együtt), ami kellően szlávbarát (illetve oroszbarát) volt. Mária Terézia tesz ugyan kísérletet a probléma megoldására azzal, hogy felállítja a „Typographia Orientalis" nyomdát (1770), de a probléma teljesen nem oldódik meg.[25]

Az orosz behatásnak Bereg vármegyében inkább a hegyvidéki járásokban, területeken voltak hatásai. Valószínűleg azon nyelvi és kulturális kapcsolat miatt, amely a ruszin népet annak ellenére odakötötte a galíciai részekhez, hogy a magyar kormány többé-kevésbé próbálta annak lehetőségét keresni, hogy felzárkóztassa a térséget. A hegyvidéki akció is, melyet Firczák Gyula püspök (1892-1912) kezdeményezésére indított el a magyar állam, a terület gazdasági felemelésére irányult, s a földhözjutást segítette elő.

Összegzésként megfogalmazhatjuk, hogy az Északkelet-Felvidéki görög katolikusság 19. századi története a magával hozott szláv nyelv és bizánci vallás ellenére integrálódik a magyar társadalomba. Ennek elsődleges megvalósítója a görög katolikus hierarchia. Az Egyház, amely szertartási nyelvében ugyan megtartotta a szlávot, mint az „oltár nyelvét", de szellemiségében a Magyar Királyságba szocializálódott. A rutén nép ezért elsősorban a vallási ragaszkodása miatt egy furcsa kettősségbe kerül. Egyrészt a Magyar Királysághoz tartozónak tekinti magát, s erősen hat nyelvi fejlődésére a magyar hatás, másrészt viszont a szertartás nyelvében megtartott szláv nyelvet, amiért a kívülállók (a más vallásúak, s nem egyszer az állami vezetők is) idegen testként kezelik.

A Tiszaháti járás kialakulása

Munkánkban Bereg vármegye egyik járásával, a Tiszahátival foglalkozunk. Előzőekben általánosságban írtunk a vármegye görög katolikusai állapotáról, mely az akkor még 8 vármegyét magába foglaló Munkácsi

[25] Vö.: PIRIGYI ISTVÁN: A magyarországi görög katolikusok története. II. Nyíregyháza, 1990. 7kk.

egyházmegye jelentős részét tette ki. A következőkben pedig a Tiszaháti járás görög katolikusságával foglalkozunk. Meg kell jegyeznünk, hogy esetünkben még a történelmi Magyarország területén lévő, fel nem osztott Bereg megyéről beszélünk, s nem a jelenlegi Magyarországot alkotó Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében lévő Csonka-Beregről van szó. A pontosítás végett azt is meg kell jegyeznünk, hogy nem téveszthető össze a terület a kárpátaljai, vagy a magyar terminológia szerinti Tiszántúllal. (Kárpátalján ez egyébként a Tiszapéterfalva, Nevetlenfalu, Batár stb. környéki, Tisza folyóval és az ukrán-román határral körbezárt területet jelenti.)

Magyarországon a vármegyék járásokra való felosztása már a 18. század végén létezik. Erre abból a tényből lehet következtetni, hogy a görög katolikusok 1786-os összeírásában már a későbbi helységnevek szerepelnek, csak más területi beosztással. Makkosjánosi a Mezőkaszonyi járásban (in processu Kaszony) szerepel fíliáival (Balazsér, Kisbégány, Nagybégány, Kaszony, Homok, Déda) együtt. Beregszász és fíliái (köztük Tiszacsoma is) az akkori Tiszaháti járásban (in processu Tiszahát) helyezkednek el. Jól mutatja a terület egységét és a hívek, a parókiák alacsony számát, hogy ehhez a járáshoz tartozott még Nagydobos (fíliái: Vitka és Vásárosnamény) is. (Beregszász és Nagydobos közötti távolság a jelenlegi útviszonyok tekintetében is kb. 40 kilométer.)

A Magyarországon 1873 óta megjelenő helységnévtárak tanúskodnak a közigazgatási beosztásokról. Az 1873. évi helységnévtár tanúsága szerint, amely az 1869. évi népszámlálás alapján készült, a vármegyei közigazgatás elősegítése érdekében kismegyékre, járásokra oszlottak a területek. Bereg vármegyében két színmagyar járás volt, a Mezőkaszonyi és a Tiszaháti. A Tisza-völgyében 29 településen, a Tiszahát mezőségén 22, a Szernye-mocsár körül 14, Munkács város déli részén a Sajgó-erdőnél 3 faluban (Dercen, Fornos, Izsnyéte) éltek összefüggő egységben a magyarok, s Beregrákoson, Pászkán és az akkor háromnegyed részben magyar Munkácson pedig nyelvszigetnek tekinthetően éltek.[26] Az 1910-es népszámláláskor a Kisdobrony–Nagydobrony–Csongor–Barkaszó–Izsnyéte–Dercen–Fornos–Beregújfalu–Felsőremete vonal volt az elválasztó az északra elhelyezkedő ruszin és német (sváb) lakosság között.

Magyar vonatkozásban lényegében csak a Tiszaháti járásban beszélhetünk görög katolikusokról. A 19. század egyházi összeírásaiban (schematizmusok) a magyar görög katolikusok elenyésző számban előfordultak a Munkácsi járásban Gorond és Izsnyéte községekben (ezekben a községekben egyébként nagy számú ruszin nyelvű görög katolikus közösség élt), a Mezőkaszonyiban Barkaszó, Tisza-Szalka és Beregdaróc községekben voltak magyar ajkú görög katolikusok. Ez utóbbi, mint Makkosjánosi, később pedig mint Mezőhomok fíliája egy-

[26] Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918-1945 között. Nyíregyháza, 2005. 45kk.

házi vonzáskörzet tekintetében mindig a később kialakuló Tiszaháti járás görög katolikusságához tartozott.

Az 1877-es helységnévtár[27] 7 járást jelöl Bereg vármegyében: Beregszászi első-,[28] Beregszászi második-,[29] Kaszonyi-,[30] Munkács-latorca balparti-, Munkács-latorca jobbparti-, Felvidéki-, Vereckei járás. Az 1882-es helységnévtár jelöli először a Tiszaháti járást, összevonva benne a két beregszászi járást.[31] Ugyanez a beosztás van az 1888-as[32] és 1902-es[33] helységnévtárban is. Az 1902-es[34] pedig már az öt járás mellett két (Munkács és Beregszász) rendezett tanácsú várost jelöl. Emellett körjegyzőségek szerint ossza fel a járásokat. A Tiszaháti járás nyolc körjegyzősége oszlik: Benei-, Gulácsi-, Macsolai-, Makkosjánosi-, Nagybégányi-, Nagyberegi-, Surányi-, Vásárosnaményi körjegyzőség.

A vármegye ipara nagyrészt a két rendezett tanácsú városra összpontosult. A 19. század végére még Volócon, Szolyván, Őrhegyalján vannak ipari létesítmények. A ruthén, vagy hegyvidéki akció lényege arra irányult, hogy mintagazdaságok és egyéb segélyezések megvalósítása által földhöz és munkához juttassák a ruthén lakosságot. A vasúthálózat fejlesztése is erre irányult. A Munkács–Kisszolyva országhatár útvonalat 1887-ben a Tiszahátot átszelő Ungvár–Csap–Bátyú–Beregszász–Nagyszőlős–Királyháza vasútvonalhoz kapcsolták. S újabb hegyvidéki részeket kapcsolt be az 1907-11 között megépült két gazdasági – Beregszász–Kovácsrét, Beregszász–Szajkófalva – vasútvonallal.

A gazdaság élénkítésére lényegében a felvidéki járásokban volt igen nagy szükség. Az alföldi járásokban és megyékben nem volt akkora a fölhiány és szociális elmaradottság. Ezeken a részeken is voltak Schönborn birtokok, de nagyobb és használhatóbb földterületekkel rendelkeztek az emberek, mint a hegyvidéken. Így az alföldi járásoknak, ahol a magyarok laktak, teljesen más problémákkal kellett megküzdeniük, ami magával hozta a mentalitás, a lelkiség hegyvidékitől eltérő jellegzetességeit és problémáit is.

---

[27] A Magyar Korona országainak helységnévtára. Szerk.: KOLLERFFY MIHÁLY. Bp., 1877. 17-18. p.

[28] Bakta, Balazsér, Bene, Bégány (Nagy), Bégány (Kis), Borzsova, Búcsú, Csetfalva, Déda, Gát, Homok, Jánosi, Kigyós, Kovászó, Macsola, Muzsaj (Nagy), Oroszi (Sáros), Újfalu (Bereg-), Végardó (Bereg-).

[29] Asztély, Badaló, Csarod, Csoma, Fejércse, Gecse, Gergelyi, Gulács, Halábor, Hete, Jánd, Márok, Namény (Vásáros-), Papi (Márok-), Surány, Tákos, Tarpa, Tivadar, Ugornya, Vári.

[30] Ide tartozott Daróc.

[31] Tiszaháti, Kaszonyi, Munkácsi-, Felvidéki- és Vereckei járásokat jelöl: KOLLERFFY MIHÁLY – JEKELFALUSSY JÓZSEF: A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára. Bp., 1882.

[32] JEKELFALUSSY JÓZSEF: A Magyar Korona országainak helységnévtára. Bp., 1888. 18-19. p.

[33] JEKELFALUSSY JÓZSEF: A Magyar Korona országainak helységnévtára. Bp., 1892. (továbbiakban: JEKELFALUSSY, 1892.) 18-19. p.

[34] A Magyar Korona országainak helységnévtára. Bp., 1902. 123kk

A Tiszaháti járás népessége, felekezeti összetétele és nemzettudata

A helységnévtárak (röv.: hnt.), a népszámlálások (röv.: népsz.) és a schematismusok (röv.: schem.) adatainak összevetése után láthatóvá válik, hogy a görög katolikusok a 19. században Bereg vármegyei vonatkozásban mindig több mint 50 %-os arányt tettek ki. (Lásd 1. ábra) Ez a létszám azt jelentette, hogy a megye meghatározó vallási felekezetének számított, főleg annak tudatosításával, hogy a maradék még további felekezetekre oszlott.

Ennek a 80-107 ezres létszámú görög katolikusnak a nagy része a „felvidéki ruszin járásokban" helyezkedett el. A felvidéki akcióban (más nevén „ruszin akció") résztvevő ruszinság görög katolikus tudata azonban integránsan csatlakozott az alföldi magyar területekhez, ahol azonban már nem volt ilyen túlsúly. Az alföldi területeken a vallási megoszlás már sokkal színesebb. Négy vallási felekezet (görög katolikus, római katolikus, református, izraelita) van jelen azokban az egyházközségekben, amelyek a Tiszaháti járáshoz tartoztak és jelentős görög katolikus életet lehet bennük feltételezni.

Beregszászban a reformátusok voltak nagy többségben, s a jelentős számú római katolikus és zsidó vallású népcsoport mellett a görög katolikusok kisebbséget képeztek. A járás falvaiban azonban jellemző, hogy Nagybégányt, Beregdédát és Beregdarócot kivéve nagy arányú a görög katolikus túlsúly. További vizsgálódásokra lenne szükség, hogy ennek okát meghatározzuk. A vallási identitásból visszavetítve vonhatjuk le a következtetést, hogy ezekben a községekben valaha homogenizált vallási közösségek telepedtek le. Ez jellemző a többi községre is más vallási szempontból. A zsidó közösség szinte miden helységben képviseltette magát, de Beregszászt kivéve kis százalékot tett ki. Valószínűleg ebből a helyzetből alakult ki az egyes falvakkal kapcsolatos tudat, hogy mintegy ragadványnévként jelölik katolikus vagy református falunak a községeket attól függően, milyen vallás volt túlsúlyban. Ezek a megkülönböztetések lényegében ma is ismertek.

A nemzettudat tekintetében azonban általánosan elfogadható, hogy a magyar eszme erőteljesen jelen volt. Ebben a tekintetben csak Kovászó jelentett kivételt, bár azt is meg kell jegyezni, hogy a 19-20. század fordulóján több egymás után következő schematismusban is magyar van jelölve liturgikus nyelvként az egyházközséggel kapcsolatban, holott a ruszinság nagy többségben van a községben, s néhány zsidón és református kívül nincs más vallású lakosa.

Ha az 2. és 3. ábrát összevetjük egymással, láthatjuk, hogy az 1890-es népszámlálás idején milyen erős a magyar tudat ezekben az községekben. Mezőhomokot és Kovászót leszámítva nincs jelentős számú ruszin identitást valló csoport. Beregdarócon, Beregdédában és Nagybégányban például senki nem vallja magát ruszinnak, következésképpen a görög katolikusok sem. Balazséron, Makkosjánosiban, Beregszászon és Tiszacsomán is csak jelentéktelen a hányaduk. (Ami újabb bizonyítéka annak, hogy bár ószlávul végezték a szertartásaikat, de

magyar tudattal rendelkeztek.) Ezáltal alátámasztható a véleményünket, hogy a Tiszaháti görög katolikusság erőteljesen magyar érzelmű és identitású volt a 19-20. század fordulóján. Papp Antal püspököt már idéztük, aki a ruszin papság ragaszkodását is az anyatej hasonlatával érzékelteti,[35] mennyivel inkább volt tehát magyar érzelmű és tudatú a Tiszaháti járás görög katolikussága, amely ráadásul már az alföldi területen, a tömbmagyarság területén élt. Marina Gyula ruszin nemzetiségű görög katolikus pap életrajzi könyvében[36] is ezt a magyar tudatot fejezi ki, ráadásul ruszin területen élve.

A Beregszászi Esperesi Kerület és a Tiszaháti járás

A Tiszaháti járás, mint politikai egység és a Beregszászi Esperesi Kerület, mint egyházi közigazgatási egység területileg nem fedte egymást. Munkánkban a Tiszaháti járás görög katolikusaival foglalkozunk. A kérdés tárgyalásában a visszavetítés elvét követjük, és az 1910-es népszámláláskor fennálló területi egységeket vizsgáljuk. Egy 1786-os irat szerint ugyanis más beosztásai voltak a területeknek. A Beregszászi Esperesi Kerület pedig, mint egyházi közigazgatási egység folyamatosan alakult ki. Az egyházmegye fejlődése igyekezett követni az úgynevezett politikai megye határvonalait, azon belül osztotta fel a főesperesi és esperesi kerületeket. A vármegyei főesperességek (Archi-Diaconatus) kerületi esperességekre (Districtus) voltak felosztva. A Bereg vármegyei főesperesség 11 kerületi esperességre oszlott: beregszászi, borhalmi, beregrákosi, borzsovai, kisalmási, krajnai, munkácsi, szentmiklósi, szolyvai, vereckei, valóci. Ez a felosztás az 1915-ben kiadott schematismuban szerepel, amely utolsó egyházi jegyzék volt a Trianon előtti Magyarországon.[37]

Az 1910-es népszámlálás követi a fennálló megye és járási rendszert. A Tiszaháti járás az 1910-es közigazgatási reform idején jött létre. A Bereg vármegyei öt járás egyike, melyek a következők voltak: Tiszaháti (székhelye: Beregszász), Mezőkaszonyi (székhelye: Mezőkaszony), Munkácsi (székhelye: Munkács), Felvidéki (székhelye: Ilosva), Szolyvai (székhelye: Szolyva). Két rendezett tanácsú város volt még a vármegyében: Beregszász és Munkács.

Az 1910-es népszámlálás és az 1915-ös egyházi összeírás áll egymáshoz közel az időben és tartalomban, így összevethetőek egymással. Az 1910-es népszámláláskor ugyanis felekezetek szerint is rangsorolták az ország népességét. Az 1878, 1893, 1896, 1899, 1908, 1915-ben kiadott görög katolikus egyházi összeírások (schematismusok) szintén közöltek adatokat a vallási hovatartozásra vonatkozóan.

---

35 F. 151. Op. 3. Jegy. hr. 523.

36 MARINA GYULA: Ruténsors. Kárpátalja végzete. Toronto, 1977. (Ill.: Ungvár, 1999.)

37 Schem1915,44 — Az egyházi összeírások (schematismusok) egységes jelölésének rövidítése: Schem (= Schematismus) 1915 (= a kiadás éve), 44 (= oldalszám az aktuális összeírásból).

A beszélt nyelvre azonban nincs biztos adatunk, mert a schematismusokban szereplő bejegyzés a nyelvre (lingva) vonatkozólag valószínűsíthetően a liturgia nyelvét jelenti. A Beregszászi Esperesi Kerület Tiszaháti járásra eső részében a beszélt nyelv minden bizonnyal a magyar volt, miután magyaroknak vallották magukat az emberek. A 19. század második felében, de jobbára a kiegyezés után a latin egyházi közigazgatási nyelv is áttért a magyarra. Ezt bizonyítja az egyházmegyei iratokban olvasható levelezések nyelve is. A Tiszaháti járás egyházközségeinek a Beregszászi Levéltárban fellelhető levelezése a püspökséggel is latin nyelvű volt az említett század 40-es évéig. Azonban a nyelvhasználat sem ragaszkodott kizárólag a latin nyelvhez. Mint például Gribóvszky András makkosjánosi parókus levele Bacsinszky András püspökhöz 1797. szeptember 19-én a homoki egyházközség kehelyvásárlása ügyében magyarul íródott.[38] Vagy Csebi Pogány Ferenc levelezése a püspökséggel a kovászói parókussal folytatott vitájáról.[39] Az egyházmegyei központtal való levelezésben általános tendencia, hogy az egyházközségek vezetői, illetve más személyek által megfogalmazott levelek akár latin, szláv, vagy magyar nyelven íródhattak is, a válasz minden esetben az egyházi hivatal részéről latin nyelvű volt. A 1860-70-es évektől válik általános tendenciává, hogy magyarul folyik a levelezés mindkét irányba.

A közigazgatási reformra visszatérve megállapíthatjuk, hogy a Tiszaháti járás a következő falvakat foglalja magába: Makkosjánosi, Kisbégány, Nagybégány, Homok, Déda, Balazsér, Beregszász-Végardó, Nagybereg, Kigyós, Beregújfalu, Nagymuzsaj, Bene, Kovászó, Sárosoroszi, Nagyborzsova, Csetfalva, Tiszakóród, Halábor, Csoma, Nagybakta, Gecse, Macsola, Gelénes, Mezővári, Asztély, Búcsú, Surány, Márok, Márokpapi, Csaroda, Tákos, Fejércse, Tarpa, Gulács, Tivadar, Jánd, Gergelyi, Ugornya. Beregszász pedig, mint székhely kiemelt helyet foglalt el, rendezett tanácsú város státusszal.

A Beregszászi Esperesi Kerület, mint egy a Bereg Vármegyei Alesperességek közül azonban nem követi a járási közigazgatás határát. A Beregszászi Esperesi Kerülethez a Tiszaháti járásból az 1908-as és 1915-ös schematismusok szerint Beregszász és filiái,[40] Kovászó és filiái,[41] Makkosjánosi és filiái,[42] Mezőhomok és filiái[43] tartoztak. A felvidéki járásból az 1908-as schematismus szerint Alsóremete és filiái,[44]

---

38 Vö.: F. 151. Op. 5. Jegy. hr. 1755. 1. p.

39 Vö.: F. 151. Op. 3. Jegy. hr. 2030-ban található az egész levelezés.

40 Asztély, Badaló, Beregardó, Bulcsu, Csaroda, Fejércse, Halábor, Hete, Macsola, Márokpapi, Mezőgecse, Nagyborzsova, Nagymuzsaly, Beregsurány, Tarpa (és környéke), Tákos, Tiszacsoma, Tivadar, Vári és környéke.

41 Bene, Sárosoroszi.

42 Balazsér, Csákymajor, Csikósgorond, Gát, Kisbégány, Nagybégány, Nyárasgorond.

43 Barabás, Mezőhomok, Beregdéda, Gelénes, Beregdarócz.

44 Beregújfalu, Felsőremete, Kigyós, Nagybereg.

Beregkövesd és filiái,[45] Makarja és filiája,[46] Falucska és filiái.[47] Az 1915-ös schematismus szerint Beregkövesd filiái leválnak, s Falucska emelkedik parókia rangra. Alsóremete három filiája pedig (Beregújfalu, Nagybereg, Kígyós) a Tiszaháti járás területén volt. A mezőhomoki egyházközség filiái közül pedig Beregdaróc a mezőkaszonyi járáshoz tartozott államilag.

Az egyházi beosztás szerint a Beregszászi Esperesi Kerület két területi és nyelvi egységből tevődött össze. A kétféle liturgikus nyelvű (magyar és ruszin) egyházközségek a Tiszaháti járásban a beregi hegyektől, illetve a Szernye-mocsártól északkeletre lévő teljesen ruszin nyelvű egyházközségektől elkülönült. Ezen a területen Felsőremete jelentett kivételt, ahol az említett összeírás ruszin és magyar nyelvet jelöl a liturgia nyelveként.[48]

A Tiszaháti járáson következésképpen a Beregszászi Esperesi Kerületen kívül is voltak még kétnyelvű, magyar és ruszin egyházközségek, amelyek a munkácsi (politikai) járásban és a Munkácsi Esperesi Kerületben helyezkedtek el. Ezek az 1915-ös schematismus alapján a következőek voltak: Gorond és filiái,[49] Munkács és filiái.[50]

Az egyházi összeírásokból nem lehet eldönteni, hogy ezekben az egyházközségekben milyen arányban voltak magyar és ruszin anyanyelvűek. A 4. ábra a népszámlálások, helységnévtárak és schematizmusok alapján megpróbál egy összevetést tenni. A szemléltetésnek nagyon jó példája, mert az arányokat megfelelően érzékelteti. Az összlakosságra vonatkozó adatokat a népszámlálások és helységnévtárak[51] jegyzékéből vettük, az egyházi adatokat pedig az egyházmegyei összeírásokból (schematismus). Ugyanezek az összeírások az 5. ábra diagrammja alapján százalékos arányban mutatja, hogy Bereg vármegye összlakosságához képest a görög katolikusok száma több mint 50 %-ot tett ki 1869 és 1921 között. A táblázatok számadatai mutatják, hogy a vármegyében a kiegyezés után folyamatosan nőt a hívek száma egészen az 1910-es összeírásig, szemben a Tiszaháti járással, ahol azonban alig látható növekedés.

Bereg vármegye görög katolikusai tekintetében 1921-ben 1910-hez képest van egy jelentős lélekszámcsökkenés. Ennek valószínűsíthető oka, hogy a trianoni döntés után sokan áttelepülnek a „Csonka-

---

45 Beregpálfalva, Falucska, Komlós.

46 Bárdháza.

47 Beregpálfalva és Komlós.

48 Schem. 1915. 45. p.

49 Beregsom, Csonkapapi, Hetyen, Izsnyéte, Kisgut, Mezőkaszony, Nagygut, Rafajnaújfalú, Zápszony.

50 Alsóschönborn, Derczen, Felsőkerepecz, Fornos, Munkácsváralja, Pósaháza, Várpalánka.

51 Magyarországon az 1873-as évtől adnak ki helységnévtárat. Ezekben időnként jelzik valamelyik népszámlálásnak az adatát. A helységnévtárak közül 1873-1912 közötti 12 kötet van digitalizálva, melyek megtalálhatóak a http://konyvtar.ksh.hu/ honlapon.

Magyarországra". Nem valószínű, hogy ilyen rövid idő alatt, a cseh érában felerősödő „pravoszlavizálás" ilyen méretű hívősereget tudott volna elvonni a görög katolikus egyháztól. Bár elvileg ez sem elképzelhetetlen. A skizmatikus parasztmozgalomnak azonban (melynek két gócpontja egyébként Bereg vármegyében volt Nagylucskán és Bilkén), nincs nyoma a Tiszháti járásban.

Annak érzékeltetésére, hogy a Tiszaháti járás nagyobb görög katolikus közösségeiben a magyar tudat a domináns, s csak a szertartásnak a nyelve az ószláv, eligazít a 6. táblázat. Az 1890. évi népszámlálási adatok[52] alapján a görög katolikusok magyar nemzetiségűek voltak. (A táblázaton nem tüntettük fel a kis létszámú izraelita, evangélikus, görög keleti vallású közösségeket. Számuk ebben a kérdésben elhanyagolható. Kivéve Beregszászt, ahol a zsidók száma 2100 volt ebben az évben. A többi községben pedig 50 körüli, vagy az alatti az izraeliták száma.) A községekben a történelmi egyházak közül a római katolikus és református egyházakhoz tartozókat magyaroknak tekinthetjük. A magát ruszinnak vallókat pedig automatikusan sorolhatjuk a görög katolikus egyházhoz. Jól látható számunkra, hogy a görög katolikus egyház híveinek a tudata magyar. Ebből a szempontból, mint említettük, csak Kovászó jelent kivételt, ahol a görög katolikusok 79,1 %-a ruszin nemzetiségű. Homokon van még a ruszinok lakosságaránya valamelyest 50% fölött. Homokhoz szorosan kapcsolódik Beregdéda, s mivel közös templomot használtak (csak egyház iskolájuk volt külön, de a kántortanító is egy volt) a két községet egynek kezeljük. Ha ehhez az elvhez következetesek vagyunk, akkor látható, hogy a ruszinok a két község összlakosságához viszonyított aránya a csak 13,4 %. Beregszász tekintetében figyelemfelkeltő ez az adat, mert az összlakosságnak csak a 2,4 % ruszin nemzetiségű. Az összlakosságnak viszont a 13,3 %-a vallja magát görög katolikusnak, ami nagy arányú magyar nemzetiséget jelent az egyházközségen belül. A többi egyházközség tekintetében Makkosjánosit kivéve (8,6%) nem közelíti meg az 5 százalékot sem.

Mindez bizonyítja, hogy Bereg vármegye Tiszaháti járásában a liturgikus nyelv vegyes használata ellenére a görög katolikusok magyar tudattal rendelkeztek. Ilyen értelemben az „oroszvallásúak" ragadványnév a vallás liturgikus nyelvére vonatkozott. Továbbá jelzi azt is, hogy milyen irányból, milyen néptől kapta a szertartásrendszerét a térség görög katolikussága. Tudatában és elkötelezettségében azonban magyar volt. Nagy kérdés tehát, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításakor (1912) milyen elveket vettek alapul, milyen törvényszerűségek, elvek alapján döntötte el az egyházkormányzat, hogy ez a minden tekintetben magyar, és többnyire homogén görög katolikus térség (az Ugocsában és Ungban lévővel együtt) a Munkácsi Egyházmegye kötelékében maradjon.

Láthatjuk, hogy Bereg vármegye járási beosztása igyekezett követni és szolgálni azokat az igényeket, amelyeket a földrajzi, közigazgatási

[52] JEKELFALUSSY, 1892. 108kk.

szükségszerűség támasztott. A Beszkidektől a Tisza folyásáig tartó terület két részből tevődött össze, a Hegyvidéki és Alföldi régióból. A Vereckei-hágó, más szóval az Orosz-kapu biztosította az átjárást Galícia irányába. Népessége a hegyvidéki részen többnyire ruszin, s jelentős magyarság él az alföldi két járásban (Tiszaháti és Mezőkaszonyi járások). A vizsgált időszakban ezekben a járásokban magyarok éltek. Ennek ellenére ki lehet jelenteni, hogy a vármegye lakói a Magyar Haza elkötelezett hívei, bár nem tekintik magukat magyar nemzetiségűnek. Jelentős problémát okoz a szláv agitáció Bereg vármegyében, amely Nagylucskán és Bilkén jelent meg, amely szinte előfutára lett az első világháborúnak.

FÜGGELÉK

1. ábra Bereg vármegye összlakossága, görög katolikusainak, egyéb felekezeteinek és a Tiszaháti járás görög katolikusainak száma

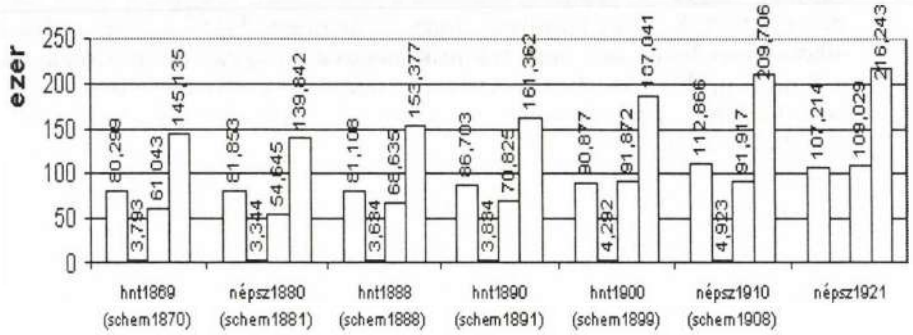

(Első oszlopok: görög katolikusok száma Bereg vármegyében a schematizmusok szerint; második oszlopok: görög katolikusok száma a Tiszaháti járásban a schematizmusok szerint; harmadik oszlopok: egyéb felekezetek; negyedik oszlopok: összlakosság Bereg vármegyében.)

2. ábra Felekezetek szerinti megoszlás az 1890-es népszámlálás alapján

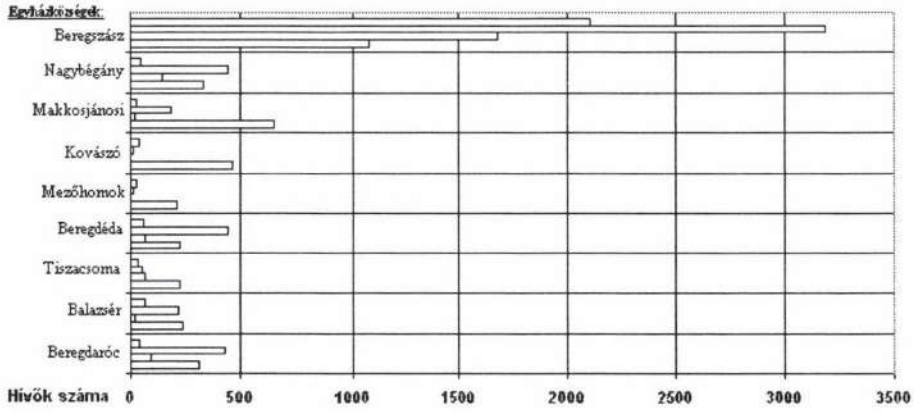

(Első oszlopok: görög katolikus; második oszlopok: római katolikusok; harmadik oszlopok: református; negyedik oszlopok: izraelita.)

3. ábra Nemzetiségek szerinti megoszlás az 1890-es népszámlálás szerint

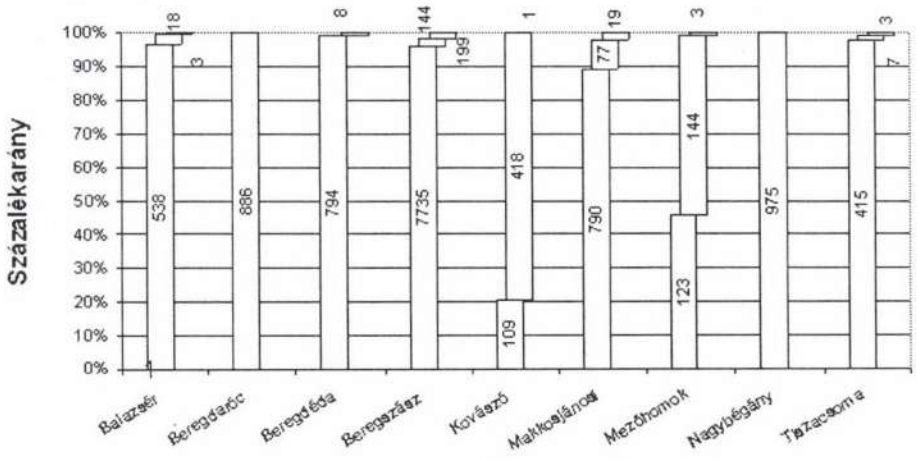

(Alsó oszlopok: magyar; középső oszlopok: ruszin; felső oszlopok: egyéb.)

4. ábra Bereg vármegye összlakossága, görög katolikusok száma Bereg vármegyében és a Tiszaháti járásban

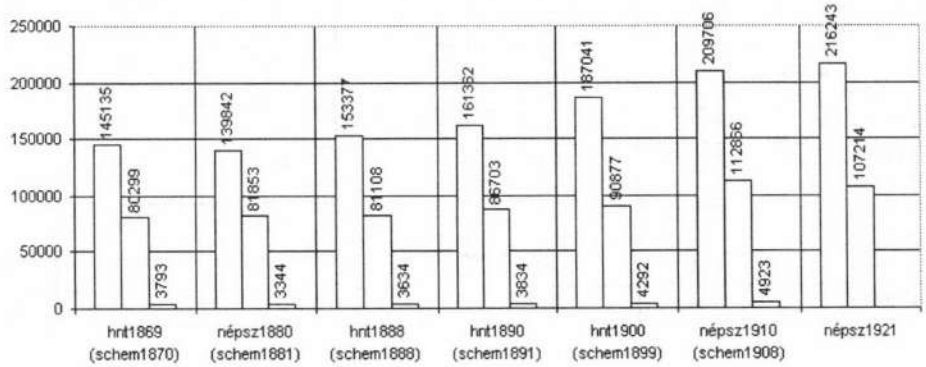

(Első oszlopok: Bereg vármegye összlakossága a népszámlálások illetve helységnévtárak szerint; második oszlopok: görög katolikus száma Bereg vármegyében a schematizmusok szerint; harmadik oszlopok: görög katolikus száma a Tiszaháti járásban a schematizmusok szerint.)

5. ábra Görög katolikusok száma Bereg vármegyében és a Tiszahá-ti járásban

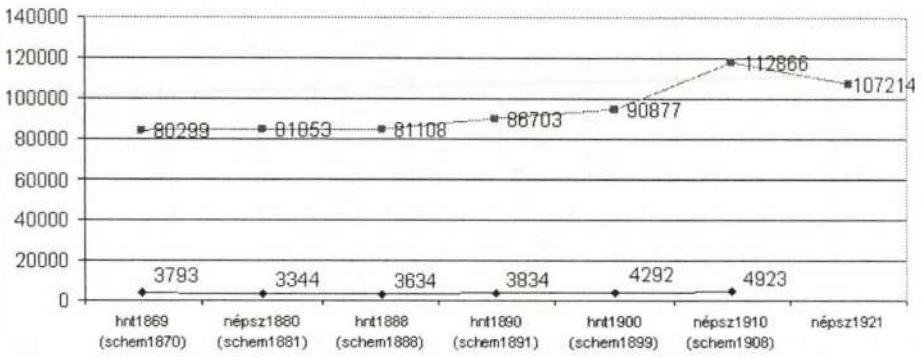

6. ábra A falvak lakossága az 1890-es népszámlálási adat alapján[53]

Község	Összlakos-ság	Magyar nem-zetiségű	Ruszin nemzeti-ségű	Görög katolikus	Római katolikus	Reformá-tus
Beregszász	8078	7735	199	1076	1686	3184
Balazsér	559	538	18	242	23	222
Déda	802	794	---	230	65	443
Homok	270	123	144	210	10	13
Kovászó	528	109	418	647	21	189
Makkos-Jánosi	886	790	77	647	21	189
Nagy-Bégány	977	975	2	338	145	444
Csoma	425	415	7	294	390	56
Darócz	886	886	---	319	93	431

[53] JEKELFALUSSY, 1892. 108. p.